

ASPECTE DEMOGRAFICE ÎN CRONICA LUI GRIGORE DIN TOURS

Una din realitățile evidente ale vieții economice france între secolele V—X este raritatea endemică a bunurilor de consum, raritate provocată în mare măsură de lipsa brațelor de lucru care să asigure producția acestor bunuri, în condițiile căderii continue a curbei demografice în Gallia Francă în tot decursul epocii merovingiene și, parțial, carolingiene.

Ceea ce se cuvine menționat în această ordine de idei este faptul că depopularea din lumea francă se grefează pe o scădere a populației care s-a făcut simțită în Gallia romană și, în general, în Imperiul roman de Apus începînd cu secolul al III-lea. Odată cu încetarea războaielor ofensive ale Romei, în agricultură începe să se simtă acut nevoia brațelor de muncă, rezolvată altădată pe seama sclavilor proveniți din războaie.

Migrațiunile popoarelor barbare nu au făcut decît să accentueze această depopulare, întrucît starea de continuă efervescență, luptele și panica au determinat un exod al populației romane în special din Gallia și Italia.

Proprietarii mai însemnați își abandonau latifundiile și încercau să se stabilească pe altele pe care le dețineau în Africa, Egipt și Siria¹. Dar nu numai marii proprietari funciari, ci și cei mici, și chiar numeroși coloni² își părăseau posesiunile, lipsind astfel statul de forță de muncă și de contribuabili.

Întinse spații, altădată cultivate, rămîn abandonate, iar „agri deserti“, „peregrini“ și „mansi absi“ sînt noțiuni care apar foarte frecvent și se vor menține, ca un leitmotiv în izvoarele vremii, pînă în secolul al X-lea³.

Așezarea francilor în Gallia romană, în număr relativ mic și răsfirați pe un teritoriu întins, n-a putut rezolva carențele în această direcție, în ciuda faptului că statornicirea lor aici nu a însemnat o decădere bruscă a tehnicii agricole. Legile cutumiere france dovedesc prin numeroase titluri și paragrafe că o asemenea presupumpție nu ar corespunde adevărului istoric.

Instrumentele agricole în cea mai mare parte au rămas neschimbate față de epoca romană tîrzie. Ele erau confecționate mai ales din lemn, utilajul de fier rămînînd rar și extrem de apreciat, după cum reiese din amenzile ridicate, prevăzute de Legea Salică pentru furtul uneltelor de fier⁴. Francii cunosc plugul,

¹ Doehaerd, R., *Le haut moyen—âge occidental. Economies et sociétés*, Paris, 1971, p. 57 ; 86.

² Mansi, I. D., *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, Florența—Veneția, 1759—1798, VIII, col. 325, c. VII.

³ Doehaerd, R., *op. cit.*, p. 92 sq.

⁴ *Extravagantes Legis Salicae*, 22, 1.a., ed. K. A. Eckhardt, Weimar, 1935.

care apare în izvoare sub denumirea de *aratrum*⁵, de *carruca*⁶ sau de *plum*⁷ — forma latinizată a termenului german *Pflug* —, desemnând plugul cu roți.

Dintre tipurile de cultivare a solului, francii practicau sistemul bienal, cel trienal devenind mai frecvent la ei abia în secolul al VIII-lea⁸. Pentru fertilizarea solului ei foloseau îngrășămintele animaliere și cele provenite de pe urma păsărilor, crescute într-o mare varietate de specii⁹. Cele mai răspândite cereale cultivate erau grâul, meiul și orzul. Pentru măcinatul lor, francii utilizau moara cu apă cu care s-au obișnuit foarte repede și pe care se pricepeau s-o construiască. Moara este prezentă în Legea Salică sub denumirea de „*farinarium*”¹⁰ sau „*molinus*”¹¹. Pe lângă cereale se mai cultivau și pomii fructiferi¹², vița de vie¹³, inul¹⁴ și altele.

O primă importanță însă în economia lor o ocupă creșterea animalelor, în special a vitelor cornute mari¹⁵ — care reprezentau totodată și principala forță de tracțiune —, precum și a oilor, caprelor, porcilor¹⁶ și a păsărilor¹⁷. După cum reiese din cronică lui Grigore din Tours, francilor nu le era străină nici practica transumanței¹⁸.

Rezultă deci, chiar în urma acestei sumare descrieri, că așezarea migratorilor pe teritoriul Galliei romane nu a însemnat, automat, și o degradare a tehnicii agricole care să fi prejudiciat, singură, producția bunurilor de consum.

Nu vrem să afirmăm cu cele spuse că tehnica epocii despre care vorbim ar fi fost dezvoltată; vrem doar să subliniem că, în condițiile tehnicii agricole existente, migratorii nu puteau asigura producția pe care o putea asigura, cu aceeași tehnică, economia romană de tip sclavagist, care prin cantitatea brațelor de muncă compensa randamentul slab al utilajului agricol. Or, în condițiile depopulării continue a Franciei în tot decursul epocii merovingiene, această compensare nu era cu puțință.

Cauzele care generau căderea continuă a curbei demografice se împleteau într-un cerc vicios din care ieșirea era dificilă. Multiplele epidemii, mai cu seamă ciuma bubonică, apoi războaiele distrugătoare și aproape permanente decimau populația, lipsind agricultura de brațe de muncă. Agravată adesea de epizootii, de condiții climaterice defavorabile care compromiteau recolta, lipsa brațelor de muncă însemna, implicit, și lipsa bunurilor de consum, însemna sărăcie, foamete și nu arareori moartea prin inaniție a oamenilor. Nu este deci surprinzătoare

⁵ *Lex Salica*, XLVI, 3, 100 Titel-Text, în *Germanenrechte*, Neue Folge, Westgermanisches Recht, ed. K. A. Eckhardt, Weimar, 1953.

⁶ *Lex Ribuariorum et Lex Francorum Chamavorum ex Monumentis Germaniae historicis recensae*, XLIV, ed. R. Sohm, Hanovra, 1883; *carruca* mai apare și în accepțiunea de căruță.

⁷ Doehaerd, *op. cit.*, p. 68.

⁸ Glockner, K., *Codex Laurehamensis*, Darmstadt, 1929, nr. 622.

⁹ *Lex Salica* VII.

¹⁰ *Lex Salica* XXX.

¹¹ *Lex Salica* XXX.

¹² *Lex Salica* VIII.

¹³ *Lex Salica* XLIII.

¹⁴ *Lex Salica* XL.

¹⁵ *Lex Salica* IV; V.

¹⁶ *Lex Salica* II; IV; V.

¹⁷ *Lex Salica* VII.

¹⁸ Gregorius von Tours, *Zehn Bücher fränkischer Geschichte*, în *Geschichtschreiber der deutschen Vorzeit*, ed. a IV-a, Hellmann, S., Leipzig, 1911, trad. Wilhelm Giesebrecht, vol. I—II, III, 15; VIII, 40.

natalitatea scăzută, mortalitatea infantilă accentuată și media de viață redusă a populației, în general.

Izvoarele vremii abundă în știri despre dezastrul pe care îl provoca lipsa de alimente. Studiul scheletelor atestă rahitismul și o ridicată mortalitate infantilă. Săpăturile efectuate de arheologul Eduard Salin arată că mortalitatea masivă se instala în sinul populației în special între 19 și 23 de ani, iar — spre exemplu — dintr-un singur cimitir compus din 27 de schelete, 12 aparțin copiilor, dintre care 9 sub vârsta de 10 ani¹⁹.

Cronica lui Grigore din Tours relatează substanțial despre foamete și mortalitatea provocată de aceasta în Gallia. Astfel, în anul 474, în timpul episcopatului lui Sidonius, în Burgundia era o scumpete atât de mare, încît populația se răsfi-rase în speranța de a-și găsi salvarea în altă parte. Auzind acest lucru, Ecdicius a trimis pe slujitorii săi cu cai și cu căruțe în orașele învecinate spre a-i aduna pe toți nefericiții care sufereau de foamete și i-a hrănit tot timpul cît a durat penuria. După relatările lui Grigore din Tours, înfometării în cauză ar fi numărat mai bine de 4000 de oameni de ambele sexe²⁰. Același ajutor — ne spune în continuare cronica — l-a oferit nenorociților muritori de foame și episcopul din Lyon, sfîntul Patiențiu, care a și fost lăudat printr-o scrisoare a sfîntului Sidonius pentru această nobilă faptă²¹.

În anul 585, Gallia a fost cuprinsă din nou de foamete; mulți oameni își coceau pline din semințe de struguri, din flori de alun sau din rădăcini de ferigă, uscate, făcute pulbere și amestecate cu puțină făină. Alții secerau grîul crud, îl uscau și-l preparau în același chip. Erau însă și din aceia, care, nemai-avînd deloc făină, smulgeau tot felul de buruieni, le mînceau, se umflau de ele și piereau. Un mare număr de oameni zăceau de slăbiciune și moartea prin inaniție îi surprindea în acest fel²². Negustorii, profitînd de situație, storceau fără milă populația înfometată; o baniță de cereale sau 4 modii de vin se vindeau cu o treime de solid²³. În anul 591, în timp ce în Italia a pustiit ciuma, Marsilia, Bourges, Nantes și Le Mans au fost cuprinse de o mare foamete și de boli²⁴. Cea mai masivă mortalitate o provocau însă, fără îndoială, epidemiile. Dintre ele — așa cum reiese din izvoare — dizenteria, variola și ciuma bubonică semănau printre oameni o teroare cumplită. Astfel, ne spune Grigore în cronica sa, în anul 463 o molimă teribilă s-a abătut asupra întregii populații. Victimă i-a fost și Aegidius, tatăl lui Siagrius²⁵. În anul 546, pe vremea episcopatului lui Quintilianus, ciuma bubonică a pustiit în multe părți ale Franciei, mai cu seamă în Provența și Arles²⁶, iar în 571, ea a fost atât de dezastruoasă, ne relatează cronica, încît se pare că în timpul cît a bîntuit au pierit mai multe mii de oameni. Lipsa coșciugelor și a scîndurilor a impus inhumarea morților în gropi comune, cîte 10 sau chiar mai mulți la un loc. Într-o singură duminică, s-au numărat în biserica Sf. Petru 300 de morți²⁷. Sfirșitul venea pe neașteptate: o rană ase-

¹⁹ Salin, E., *Archéologie et histoire du haut moyen-âge d'après les sépultures, les textes et les laboratoires*, Paris, 1960, vol. II, p. 332.

²⁰ H.F., II, 24.

²¹ *Ibidem*.

²² H.F., VII, 45.

²³ *Ibidem*; un *modius* roman corespunde la 8,454 litri.

²⁴ H.F., X, 25.

²⁵ H.F., II, 18.

²⁶ H.F., IV, 5, 13.

²⁷ H.F., IV, 31.

mănătoare unui șarpe se arăta pe coapsa sau la subțiorii bolnavului, iar veninul din ea se întindea cu asemenea repeziciune — ne povestește cronicarul — încît, în 2—3 zile cel atins de boală se stingea. În urma acestei epidemii, orașele Lyon, Bourges, Châlon și Dijon au rămas aproape pustii²⁸. La numai 9 ani de la dezastru, în anul 580, o nouă molimă s-a întins peste teritoriul Galliei. Cei ce se îmbolnăveau aveau fierbințeli, se plingeau de dureri la rinichi și de greutatea capului și a cefei. Ceea ce scoteau pe gură — ne relatează Grigore — era de culoare galbenă sau verde. Dacă bolnavilor li se aplicau ventuze pe umeri sau pe coapse, apăreau pustule, care, curățate de puroi, permiteau adesea celor suferinzi să se însănătoșească²⁹. Epidemia aceasta a făcut ravagii mai ales printre copii. Astfel au pierit și cei doi fii ai regelui Chilperic, el însuși atins de molimă, iar regina Austrechilda, soția regelui Gontran, a fost victima aceleiași boli³⁰. În anul 591 ciuma a pustiit și în orașul Marsilia³¹.

Se pare că posibilitățile de apărare a populației împotriva flagelului epidemiei au fost minime. Despre formația medicilor, destul de numeroși în orașe și în anturajul suveranilor, nu se știe aproape nimic. Metodele de investigație și tratamentul folosit de aceștia erau empirice, unele înscriindu-se în tradiția antică: se lua pulsul, se practica lăsarea de sînge și cauterizarea rănilor cu fierul înroșit. De cele mai multe ori însă rănile și pustulele erau curățate cu vin sau cu ulei, ceea ce provoca în cele mai multe cazuri infecții și cangrene³². Foarte des, bolnavilor de ciumă bubonică li se aplicau peste pustule cataplasme cu cantharide³³. Marea majoritate a publicului însă, neavînd mijloace materiale corespunzătoare, dar mai ales încredere în știința medicilor, care se dovedea neputincioasă în marea majoritate a cazurilor, renunța la serviciile lor și se adresa milostivirii divine, sfinților făcători de minuni și relicvelor sfinte. Nu era ocolit nici celălalt pol al puterii supranaturale, vrăciul cu resursele sale: incantația, colierele și inelele magice, unguentele miraculoase, plantele și rădăcinile vrăjite și tot felul de farmece și practici mistice³⁴. Epidemiile nu erau însă singurul factor care provoca căderea curbei demografice în Gallia Francă. Populația a fost încercată și de numeroase calamități naturale — inundații, secetă, cutremure și epizootii — semnalate de Grigore din Tours în cronică sau adesea ca o pedeapsă dumnezeiască față de păcatele și fărâdelegile oamenilor.

Astfel aflăm că în al cincilea an al domniei lui Childebert, în anul 580, mari inundații au pustiit ținutul Arvern. Ploaia n-a încetat să cadă 12 zile, iar regiunea Limagne a fost acoperită de o apă atît de mare încît oamenii n-au mai putut semăna cerealele. Loira, riul Allier și toate celelalte riuri care se varsă în Loira s-au umflat mult și ieșind din albiile au inundat ca niciodată înainte, provocînd mari pierderi printre cirezile de vite, printre semănături și clădiri. În mod asemănător s-au revărsat peste albiile lor Rhônul și Saona; viitura a păgubit mult orașul Lyon, ale cărui ziduri au fost parțial duse de ape³⁵. În același an, orașul

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ H.F., V, 34.

³⁰ H.F., V, 35.

³¹ H.F., X, 25.

³² Venanti Honorii Clementiani Fortunati episcopi Pictavensis opera poetica, în M.G.H., A.A., ed. Berolini, tom. IV, partea I-a, Carminum, VI, 10, Hanovra, 1881.

³³ H.F., VI, 15: cantharidele sînt numite în cronică lui Grigore din Tours muște spaniole.

³⁴ H.F., VI, 35.

³⁵ H.F., V, 33.

Bordeaux a suferit de pe urma unui cutremur și zidurile sale amenințau cu surparea. Locuitorii, cuprinși de o panică de moarte, erau convinși că dacă nu se refugiază în altă parte, pământul îi va înghiți cu oraș cu tot. Astfel mulți dintre ei au plecat în orașele apropiate. Cutremurul s-a extins însă și asupra ținuturilor învecinate, ajungând pînă în Spania. Cu toate că, între timp, intensitatea cutremurului a scăzut — continuă cronica — în Pirinei s-au desprins stînci uriașe, ucigînd oameni și animale. În orașul Bordeaux, drept pedeapsă a Domnului — ne spune Grigore — au ars în aceeași perioadă mai multe cartiere³⁶. La un interval de doi ani, în 582, orașul Angers s-a resimțit și el în urma unui cutremur, iar orașul Bazas³⁷ a ars³⁸. În anul următor, în 583, apele în general au crescut neobișnuit de mult. Sena și Marna au inundat Parisul, iar între oraș și biserica Sf. Laurențiu viitura era atît de puternică încît a sfărîmat multora bărcile³⁹. Condițiile climaterice par să fi fost neobișnuit de aspre și în anul 584. Cronica pomeneste ploi cu gheață care au distrus viile și semănăturile. Ceea ce n-a pustiit grindina — ne relatează izvorul — s-a prăpădit în timpul secetei cumplite care i-a urmat. Viile n-au produs mai nimic, sau chiar deloc, așa încît oamenii, sfidîndu-l pe Dumnezeu, au deschis porțile viilor și, dînd drumul animalelor acolo, le-au lăsat să pască... Tot pe atunci o epizootie a bîntuit printre animale, lăsînd în viață doar cîteva dintre ele.⁴⁰ Ploi torențiale au căzut și în anul 585. Apele au crescut peste măsură, iar Rinul a inundat semănăturile și cîmpiile, provocînd pagube însemnate. Lunile de primăvară și de vară au fost atît de umede încît mai degrabă părea că este iarnă decît primăvară⁴¹. La abia un an, în 586, cronica relatează despre ploi neîncetate. Viile n-au produs deloc, iar rîurile umflate amenințau mereu cu revărsarea⁴². Inundații, care au distrus semănăturile și au compromis recolta, mai sînt semnalate de cronica lui Grigore și în anul 589⁴³.

Seceta era pentru populație un dușman la fel de nemilos. Astfel, de pildă, în anul 591 s-a instalat în Franția o asemenea secetă încît nici măcar iarba n-a apucat să încolțească. Urmarea a fost o epizootie care a făcut ravagii printre oi și printre animalele de tracțiune. Nu numai cele domestice, ci și animalele sălbatice au fost atinse de molimă, astfel încît în păduri se puteau găsi, prin hățisuri, pierite, o grămadă de cerbi și de alte animale⁴⁴.

Temut în evul mediu timpuriu era, ca orice altă calamitate, și războiul, nimicitor pentru populație sub toate aspectele. În secolul al VI-lea luptele civile au durat aproape 40 de ani fără întrerupere. În secolul al VII-lea, după moartea regelui Dagobert și precipitata disoluție a statului, potențaii vremii, stăpîni pe adevărate armate, se amestecau în rivalitățile dintre regi și majordomi așa încît, pe lîngă războaiele dintre regate, țara era pîrjolită și de luptele particulare. Participarea obligatorie la război însemna pentru țăranul franc liber ruperea din mijlocul gospodăriei sale, de cele mai multe ori uzurpată sau distrusă în timpul războiului și a lipsei sale, lăsîndu-i familia pe drumuri. Atrocitățile și

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ Oraș în ținutul Gascogne.

³⁸ H.F., VI, 21.

³⁹ H.F., VI, 25.

⁴⁰ H.F., VI, 44.

⁴¹ H.F., VIII, 23.

⁴² H.F., IX, 5.

⁴³ H.F., IX, 44.

⁴⁴ H.F., X, 30.

jaful din timpul acestor războaie sînt descrise pe larg de toate izvoarele vremii. Totul se prăda, pînă și piroanele folosite la construcția caselor erau jefuite⁴⁵. Adesea bătăliile se transformau într-un adevărat măcel: astfel, la Meillant⁴⁶, în urma unei lupte între regele Childebert și fratele său, regele Guntramm — ne relatează cronica lui Grigore — au pierit 7000 de oameni. Orașul a fost devastat în așa măsură, încît n-a scăpat nejeformată nici o casă, nici o vie; nici măcar pomii n-au fost lăsați în picioare. Totul a fost dărîmat și lăsat apoi pradă focului. S-au jefuit pînă și obiectele de cult din biserici, ne mărturisește consternat episcopul din Tours, după care bisericile înseși au fost incendiate⁴⁷. Regiunea Bourges a fost atît de prădată în timpul acestui război, încît făcea impresia unui pustiu. Nu se puteau zări nici oameni, nici animale. După toată această nenorocire, a mai urmat și o epizootie care n-a lăsat în urma ei decît cîteva animale și era o surpriză să mai vezi un taur tînăr sau o junincă — își încheie relatarea cronica⁴⁸.

Starea cantitativă a populației evului mediu timpuriu și pendularea curbei demografice în această epocă în Franția nu se poate cunoaște nici măcar cu aproximație, întrucît sursele de care dispunem pentru perioada merovingiană nu au un caracter statistic. Cert rămîne doar faptul că întreaga conjunctură defavorabilă, care s-a făcut simțită în această epocă sub diversele ei fațete evocate mai sus, a dus la o scădere masivă a numărului inițial al populației, ceea ce s-a oglindit pe plan economic în raportul deficitar între producție și consumație. Pe plan social, lipsurile, sărăcia și foametea s-au tradus prin pierderea libertății personale de către o însemnată parte a populației libere, eminamente rurală, și printr-o recrudescență a sclaviei mai cu seamă sub forma celei cunoscute în perioada tîrzie a Imperiului roman de Apus⁴⁹.

BEATRICE DAICOVICIU

ASPECTS DÉMOGRAPHIQUES DANS LA CHRONIQUE DE GRÉGOIRE DE TOURS (Résumé)

L'auteur se propose d'éclaircir, en se fondant sur les informations que la Chronique nous offre sous aspect démographique, les causes de la rareté endémique des biens de consommation, caractéristique au haut moyen-âge franc.

On démontre par de nombreux titres et paragraphes de la Loi Salique que la technique agricole des peuples migrants établis sur le territoire de la Gaule romaine n'a pas été inférieure à celle de l'époque du Bas-Empire et que, par conséquence, elle n'a pas préjudicié la production agricole. L'auteur émet l'hypothèse que le décroissement continu de la population, déterminé par les épidémies, les calamités naturelles et les guerres nombreuses de l'époque mérovingienne, a provoqué une pénurie accentuée de la main d'œuvre; celle-ci a été la raison principale de la rareté des biens de consommation et du rapport déficitaire entre les producteurs et les consommateurs.

Sur le plan social, à cet état de choses correspondent la perte de la liberté personnelle d'une importante partie de la population libre et une recrudescence de l'esclavage du type connu à l'époque romaine tardive.

⁴⁵ H.F., V, 4.

⁴⁶ Este vorba de Château — Meillant.

⁴⁷ H.F., VI, 31.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ Doehaerd, R., *op. cit.*, p. 92.